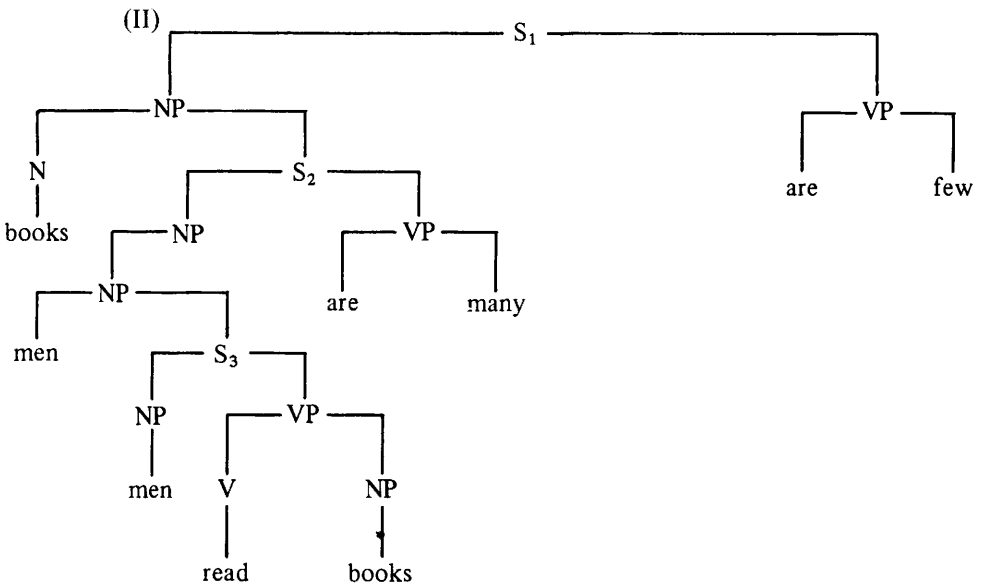
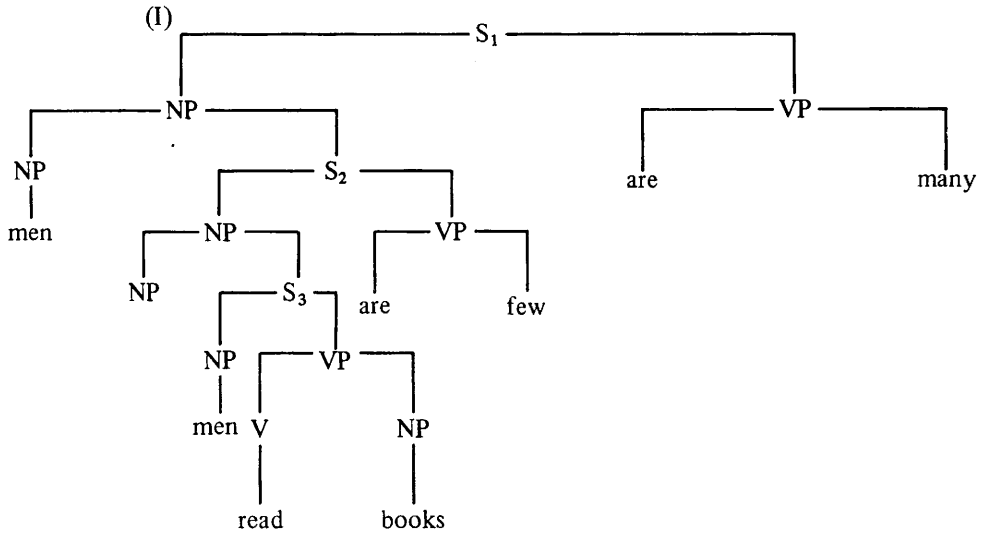

Ezután azt vizsgálja, igazolható-e ez a tétel. A következő két mondat elemzéséből indul ki:

3. 'Many men read few books'³

4. 'Few books are read by many men'⁴

(3) és (4) azért nem azonos jelentésű, mert alapsztemmájuk is eltérő. (3) alapsztemmája (I), (4) alapsztemmája pedig (II).

³ Sok ember kevés könyvet olvas.

⁴ passzív szerkezetű megfelelője.

Az (I) alapsztemmájú mondatot (5)-ben, a (II) alapsztemmájú mondatot (6)-ban is kifejezhetjük, s mivel (5) és (6) összetett mondat, belőlük (3) és (4) jelentéskülönbsége is kitűnik:

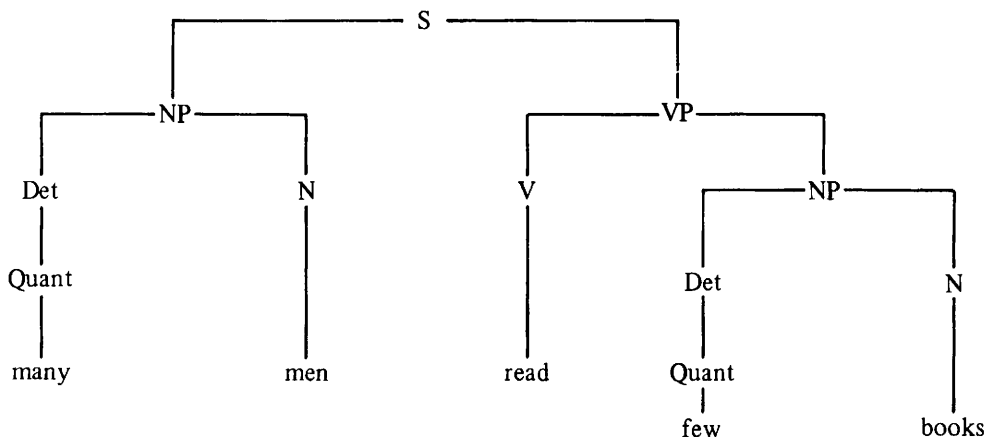
5. Sok az olyan ember, aki kevés könyvet olvas. (Sok a kevés könyvet olvasó ember)

6. Kevés az olyan könyv, amelyet sokan olvasnak (kevés a sokak által olvasott könyv).

A jelentéskülönbség alapja: (3) és (4) egyaránt 3–3 elemi ítéletből áll, de ezek az alapsztemma különböző szintjein (S_1, S_2, S_3) helyezkednek el, és ennek megfelelően rendeződnek lineárisan a felszíni szerkezetben.

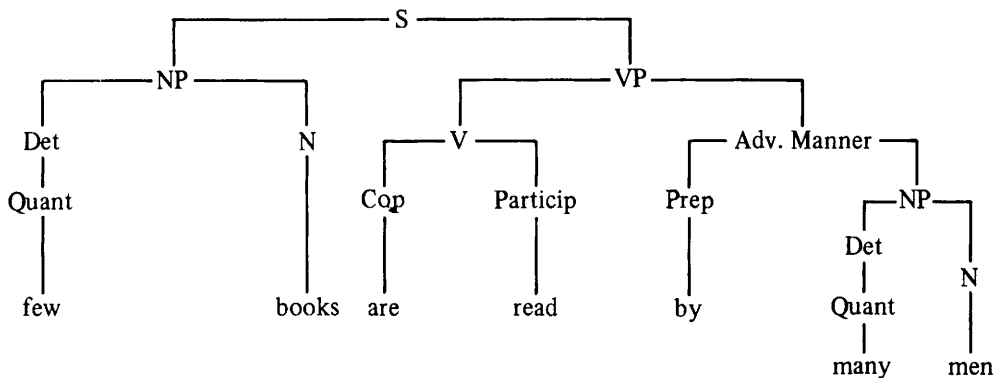
A mélystruktúrában magasabb szinten lévő ítélet a felszíni struktúrában balra, a mélystruktúrában alacsonyabban lévő ítélet a felszíni struktúrában jobbra kerül; ennek megfelelően eltérő hangsúlyt kapnak (a balra lévő elemre emfatikus hangsúly kerül), ami kihat az egész közlés jelentésére. (3) felszíni struktúrája (III):

(III)

(4) felszíni struktúrája (IV):

(IV)

(III)-t generalizált transzformáció (az eredetileg állítmányi mennyiségjelölők „jelzősítése”) és egyúttal az alaptételek (elemi ítéletek) felszíni struktúrába való átszerkesztése, (IV)-t egy nem-kötelező szinguláris (az adott esetben passzív) és egy generalizált (vagyis több elemi mondatot egy mondattá szerkesztő, tehát ua., mint III-nál), transzformáció alakította ki. Ebből következik, hogy a nem-kötelező transzformáció, vagyis az elemek elrendezése a felszíni szerkezetben nem közömbös a jelentés szempontjából. Azt mondhatnánk, hogy a nyelvi elemek elrendezésének is van helyértéke. E jelenséget a téma-réma (topic-comment), a fókusz összefüggésében is vizsgálhatjuk. Nézzük azonban tovább a fenti példákat a transzformációs elv szempontjából. A nyelvi tények, amint (1)–(4) is mutatja, ellentmondanak a passzív transzformáció jelentés-invarianciájáról szóló eredeti KF-i tételnek. A kérdés most már az, hogy a generatív és transzformációs elv képes-e a maga rendszerén belül e jelenségre kielégítő magyarázatot adni, vagy át kell adnia helyét egy adekvátabb nyelvi modellnek.

Lakoff sajátos stratégiát alkalmaz. Először a rendszeren belül, a rendszer alaptételeinek megkérdőjelezése nélkül igyekszik megadni a jelenség magyarázatát.⁵ Magyarázatképpen bevezeti a globális derivációs korlátozás (GDK) fogalmát (global derivational constraint). Ez meghatározza a nem-kötelező transzformációk sorrendjét, tehát mennyiségjelölőket tartalmazó alapsztemma esetén azt, hogy először az alapsztemmában legmagasabban lévő mennyiségjelölő „jelzősíthető”, majd a következő stb. és ezáltal kimondja, hogy az alapsztemmában magasabban lévő mennyiségjelölőnek a felszíni szerkezetben balra, az alapsztemmában alacsonyabban lévő mennyiségjelölőnek jobbra kell lennie.

A szabály képlete: .

$$C_1 = Q_1 \text{ uralja a } Q_2\text{-t}$$

$$C_2 = Q_2 \text{ } Q_1\text{-hez tartozik}$$

$$C_3 = Q_1 \text{ megelőzi } Q_2\text{-t}$$

A szerző a nyelvi elemek viszonyrendszerébe is bevezeti az 'ural' fogalmát.

'Ural' olyan viszony, ahol Q_1 a maga jelentéskörébe vonja Q_2 -t, Q_2 jelentésviszonyban áll Q_1 -gyel.

A szabály általános képlete:

$$P_1/C_1 \supset P_n/C_2 \supset P_n/C_3$$

(') = megfelel a feltételnek, P_1 = alapsztemma, P_n = felszíni struktúra, C = feltétel, Q = mennyiségjelölő, (\supset = implikáció). A szabály azt mondja ki, hogy ha két mennyiségjelölő, Q_1 és Q_2 előfordul a mélyszerkezetben, P_1 -ben, úgy hogy P_1 kielégíti C_1 -et, akkor, ha a megfelelő felszíni szerkezet, P_n kielégíti C_2 -t, P_n -nek ki kell elégíteni C_3 -at is, azaz, ha transzformáció közben a mélyszerkezet 'fölötte van – ural' viszonya megszűnik, akkor a felszíni szerkezetben 'megelőz– ural' viszony lép fel.

Lakoff e jelenség elemzésénél csak mellékesen említi a hangsúlyt, mint jelentésbefolyásoló tényezőt. Nézetünk szerint e jelenség elválaszthatatlan a téma-réma és a fókusz kérdésétől: (3) rémája (egyben pszichológiai állítmány) 'many' és 'few', ezért ezek vannak a fókuszban és kapnak kiemelt hangsúlyt. (4)-ben 'few' a réma (pszichológiai állítmány), ez van fókuszban és kap kiemelt hangsúlyt.

⁵Amint további gondolatmenetéből kiderül, ezt nem azért teszi, mert egyetért az irányzat tételeivel; ellenkezőleg: megjelöli a kérdés megoldási módját az irányzaton belül, s ezután az általa ajánlott megoldással kapcsolatban kimutatja, hogy az nem fogadható el.

Felmerül a kérdés ezzel kapcsolatban, hogy más nyelvekben is befolyásolja-e az elemek lineáris elrendezése a közlés jelentését. Vessük egybe a fenti közlések (3), (4) magyar és orosz megfelelőit.⁷

- (7) a) 'Sokan kevés könyvet olvasnak.' (dőlt betű = hangsúlyos)
 b) 'Kevés könyvet olvasnak sokan.'
 c) 'Mnogie čitajut malo knig.'
 d) 'Malo knig čitaets'a mnogimi l'ud'mi.'

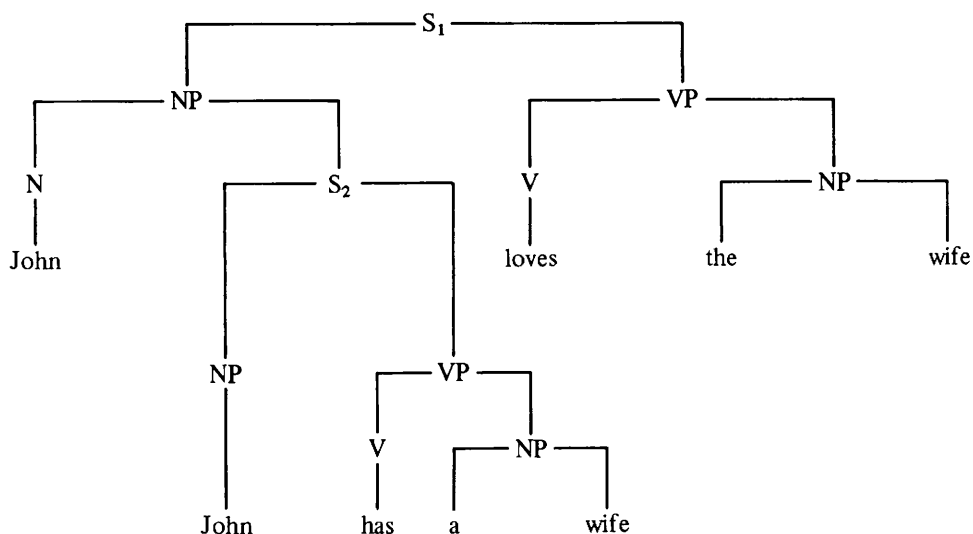
A példák csak megerősítik az eddig is jól ismert tényt: a nyelvi struktúra elemeinek elrendezése egyes esetekben jelentéshordozó tényező.

Nézzük meg, hogy (1) és (2) jelentéskülönbsége levezethető-e a GDK-ből. (1) felszíni szerkezetében⁸ 'John' uralja 'his'-t mivel tőle balra van. A közlés tehát két közlésnek egy sztemmára való leképzése:

'John loves the Wife'

'John has a wife'

amelynek alapsztemmája:

(2) esetében viszont a következő sorrendűek az elemi mondatok:

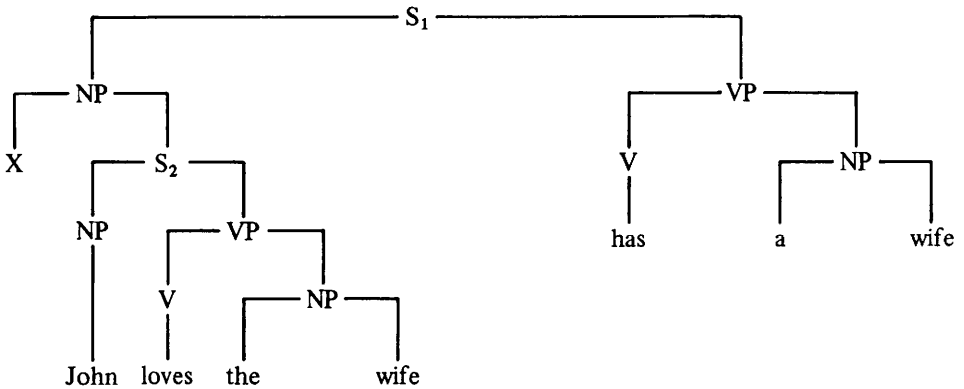
'X has a wife'

'John loves the wife'

⁷Az orosz nyelvű közlések jelentéskülönbségét illetően anyanyelvű személlyel konzultáltunk. Megjegyzendő, hogy a két közlés közti jelentéskülönbséget csak akkor ismerte el, amikor felhívtuk rá a figyelmét, hogy a két közlésnek egyes nyelvészek eltérő olvasatot tulajdonítanak. Lakoff is rámutat, hogy dialektusonként, sőt idiolektusonként eltérő lehet egyazon jelenség megítélése.

⁸Abból indulunk ki, hogy a birtokos névmás, 'N has X' elemi mondatból származik.

(2) alapsztemmája tehát:

Felmerül a kérdés: magyarázható-e (1) és (2) jelentéskülönbsége Lakoff apparátusával? (1) ugyanis nem egyértelmű, mivel 'his' névmás használható az alany és a birtokos nem azonossága esetén is. Más szóval a „megelőz – ural” szabálya itt nem érvényes. (1) tulajdonképpen azonossági indexszel egyértelműsíthető, tehát

'John₁ loves his₁ wife₂'

illetve

'John₁ loves his₂ wife₃'

Erre egyébként Kiefer Ferenc is rámutatott (személyes közlés). Ami pedig (1) és (2) transzformációs viszonyát illeti, meg kell jegyeznünk, hogy (2) nem származtatható (1)-ből, ha (1) alanya és birtokosa között referencia azonosság áll fenn, vagyis ha

'John₁ loves his₁ wife₂'

A transzformáció csak akkor lehetséges, ha az alany és a birtokos között nincs referencia azonosság, vagyis ha

'John₁ loves his₂ wife₃'

(3) és (4) mindenképpen azt bizonyítja, hogy a passzív transzformáció is kihát a közlés jelentéstartalmára. Ha a referencia azonosságot jelentéstani-logikai kategóriának vesszük, akkor (1) és (2) alapján azt kell mondanunk, hogy bizonyos esetekben egyes jelentéstani tények meghatározzák a grammatikai műveleteket. Jelentés és transzformáció egymást kölcsönösen meghatározó nyelvi tény.

Chomsky (1957) és Katz–Fodor (1963) a tagadó szerkezeteket is állító megfelelőjükből származtatja nem-kötelező transzformációk útján. A tagadó szerkezetek állító megfelelőjüktől való jelentéskülönbségét később Katz és Postal (1964) is elismeri, mégis tanulságos lesz Lakoff bizonyító eljárását tovább nyomon követnünk.

A szerző a következő példákat elemzi:

(8)a) 'I persuaded Bill not to date many girls'⁹

b) 'I persuaded many girls not to date Bill'¹⁰

(9)a) 'I didn't persuade Bill to date many girls'¹¹

b) 'I didn't persuade many girls to date Bill'¹²

⁹ 'Lebeszéltem Billt arról, hogy sok lánnyal randevúzzék'

¹⁰ 'Sok lányt lebeszéltem arról, hogy Billel randevúzzék'

¹¹ 'Nem beszéltem rá Billt, hogy sok lánnyal randevúzzék'

¹² 'Nem beszéltem rá sok lányt, hogy Billel randevúzzék'

Tegyük fel, hogy e közlések értelmezése is a globális derivációs szabályok szerint történik. Döntő fontosságú ez esetben a jelentés szempontjából 'not' és 'persuade' helye ezekben a mondatokban: egymáshoz viszonyított helyük dönti el az 'ural' viszonyt és ennek megfelelően a közlések jelentését. (8 a, b)-ben 'persuade' megelőzi, tehát uralja 'not' szót; (9 a, b)-ben 'not' megelőzi, tehát uralja 'persuade'-t. Eddig látszólag minden a globális derivációs szabály szerint történik. Most vizsgáljuk meg 'dissuade' viselkedését.

(10) a) 'I dissuaded Bill from dating many girls'¹³

b) 'I dissuaded many girls from dating Bill'¹⁴

(10)-ben not morféma nem fordul elő. A tagadást itt 'dis-' prefixum fejezi ki, tehát:

(11) a) 'I NEGsueded Bill from dating many girls'

b) 'I NEGsueded many girls from dating Bill'

(10 a, b) jelentésének azonosnak kellene lennie (9 a, b) jelentésével, mivel NEG elem megelőzi a szemantikai jelentést hordozó elemet ('-suade'), vagyis 'dissuade' = 'not persuade' lenne. Azonban nem ez a helyzet: (10 a, b) jelentése nem (9 a, b)-vel, hanem (8 a, b)-vel azonos, tehát: 'dissuade' = 'persuade not to'. Az elemzés eredménye (és Lakoff konklúziója): a globális derivációs korlátozásokat a nyelvi tények nem igazolják, e hipotézist tehát el kell vetni. (10) azt is jelenti, hogy a negatív transzformáció bizonyos esetekben megelőzi a lexikai elemek bevezetését. (10)-en kívül idézhetjük 'prohibit', 'forbid' ('megtilt'), 'prevent' ('megakadályoz') és más példákat. (10) és a többi példa ellentmond a lexikai elemek blokkban történő, a szinguláris transzformációt megelőző bevezetése elvének. Ez pedig a mélyszerkezet létét kérdőjelezi meg.

Anélkül, hogy kétségbe vonnánk Lakoff konklúziójának elméleti helyességét, másként ítéljük meg a 'megelőz – ural' kérdését. A jelenséget tágabban értelmezzük, és specifikus eseteit nem hozzuk közvetlen összefüggésbe a mélyszerkezet létének bizonyításával vagy tagadásával.

Nézetünk szerint 'megelőz – ural' (és esetenként a 'követ – ural') nyelvi realitás abban az értelemben, hogy bizonyos elemek közlésbeli helye lényeges a közlés elemei közti viszony szempontjából, az elemek közti viszony pedig jelentések közti viszony, tehát jelentéshordozó tényező. (10), amelyet Lakoff a globális derivációs szabály cáfolatára idéz, csak kivételes esete az elemek közti viszonyrendszernek s nem mond ellent az általános szabálynak. Más szóval az általános szabály a globális derivációs szabály egyetemes jellege nélkül is létezik és létével cáfolja Kf tételét. Ha ugyanis (10) és (11) alapján olyan értelmű általánosítást teszünk, hogy az elemek lineáris elrendezése nem hat ki a közlés jelentéstartalmára, akkor ezáltal azt állítjuk, amit eredetileg tagadni akartunk: a transzformációk jelentés-invarianciáját, vagyis visszatérünk a generativisták kiindulópontjához, amelyet pedig a nyelvi tények alapján meghaladni akarunk. A passzív és egyéb transzformáció az elemek újraelrendezésével jár, ez pedig jelentésmódosulást, jelentésváltozást idéz elő. A tagadó elemnek a lineáris sor más-más helyére való bevezetésének jelentéstani kihatásai megfigyelhetők a magyar nyelvben is.

(12) a) 'János nem vitte el a könyvet.'

b) 'Nem a könyvet vitte el János.'

c) 'János a könyvet nem elvitte.'

(12a) jelentése különbözik a másik két tagadó mondat jelentésétől, az utóbbiak jelentése ismét különbözik egymástól. Kiefer Ferenc (1966) az állító és tagadó szerkezetek jelentéskülönbségének jelölésére szemantikai eljárást ajánl. Szerinte az állító és tagadó

¹³ 'Lebeszéltem Billt arról, hogy sok lánnyal randevúzzék'

¹⁴ 'Sok lányt lebeszéltem arról, hogy Billel randevúzzék'

szerkezet közti jelentéskülönbség kifejezhető úgy is, hogy a transzformációhoz megfelelő szemantikai jellemzést rendelünk hozzá:

'Éva hajadon.' (+ Hajadon)

'Éva nem hajadon.' (– Hajadon)

Ez az eljárás azon közlésformákra alkalmazható, amelyeket Leontyev (1968) (Luria és Svedelius nyomán) viszony-kommunikációnak (КОММУНИКАЦАЯ ОТНОШЕНИЙ) nevez, vagyis a névszó + névszói állítmány szerkezetű közlésekre. Megjegyzendő, hogy a NEG elem itt az alanyra is vonatkozhat: /

'Nem Éva hajadon.'

A szemantikai jellemző itt is alkalmazható, de az előbbtől eltérő kihatással: az előbbi negatív jellemzést implikációja:

'Éva férjezett.'

az utóbbi pedig 2 dolgot implikál:

'Éva férjezett'

'N személy hajadon.'

A probléma itt a fenti jelölés alkalmazása. (–) jelölést annak kifejezésére alkalmazzuk, hogy az adott dolgot, az adott tulajdonság hiánya jellemzi.

'Nem Éva hajadon.'

esetén

(– Éva)

jelölés nem alkalmazható, mivel 'Éva' grammatikai ismérvei (Főnév, Tulajdonnév) ezt kizárják.

A másik kérdés, hogy alkalmazható-e a NEG jelentéstartalmának e jelölése az ún. esemény-kommunikációra (Leontyev), azaz az alany + cselekvést (történést) jelölő igei állítmány (pl 12) szerkezetekre. Ha a cselekvést, történést, állapotot, folyamatot, tulajdonságot egy elvontabb kategória alá vonjuk amelyet jelöljünk (Nem-anyagi dolog) vagy egyszerűbben (-Anyag) terminussal, akkor

Éva (-Hajadon)-

hoz hasonlóan

'János nem olvas'

kifejezhető így:

János (-Olvas)

A két kommunikáció-típusban ugyanis közös az, hogy mindkét esetben a NEG elemnek az alanyra (vagy az állítmányon kívül más mondatrésze) való vonatkoztatása az alapítéleten kívül még legalább egy pozitív ítéletet implikál^{1 5}:

'Nem Éva hajadon —————> N személy hajadon.'

'Nem Pista olvas —————> B személy olvas.'

Mivel tehát NEG jelentéskihatása attól függ, hogy az állítmányra vagy más mondatrésze vonatkozik, a kategóriát 2 típusra oszthatjuk:

NEG I = az (igei vagy névszói) állítmány tagadása;

NEG II = a többi mondatrész tagadása, mégpedig:

NEG II S = az alany,

NEG II O = a tárgy,

NEG II Adv = a határozó tagadása.

Az igekötős ige tagadása NEG I-hez vagy NEG II Adv-hoz tartozna, mivel az igekötők (egy részének) funkciója ma is azonos az adverbium funkciójával. (Vö. 12c példát.) NEG

^{1 5} A terminust itt nem formális logikai, hanem nyelvészeti értelemben használjuk

I-t nevezhetnénk egyszerű vagy I implikációs tagadásnak, amely tartalmilag azonos a logikai negációval,

NEG I = P, vagy P(z)

Eszerint

'A diák nem szorgalmas.'

szerkezeti képlete:

S NEG I P

és logikai formája:

$\overline{Sz(D)}$

I implikációs tagadásnak azért nevezzük ezt a tagadást, mert melléknévi állítmány esetén ez a közléstípus egy pozitív ítéletet is implikál: az állítmány jelentéstani ellentétét (antonimáját).¹⁶

'A diák nem szorgalmas. → A diák hanyag.'

NEG II t a már vázolt okokból (az alapítélet ellentétének implikációján kívül egy második pozitív ítélet implikációja) nevezhetjük összetett vagy több implikációs tagadásnak. Ezt röviden így jelölnénk:

NEG.	II	S ₁	P	→	S ₂	P
			\			\
'Nem		János	olvas	→	Gergely	olvas'

Vagy ugyanez más képlettel kifejezve:

$\overline{P_1} \equiv P_2,$

Konkrétabb formában:

$\overline{O/J} \equiv O/x/$

ill.: $\overline{O/J} \equiv O/G/$

Visszatérve Lakoff „megelőz–ural” elvéhez, megjegyzendő, hogy az a mennyiségjelölőkön és a NEG kategórián kívül számos más nyelvi elem vonatkozásában nem érvényes. A (13)-hoz hasonló tényekre gondolunk.

- (13) a) 'The professor failed John *as well*.'
 b) 'A professzor Jánost *is* megbuktatta.'
 c) 'Professor provalil Ivana *tože*.'
 d) 'Der Professor liess Hans *ebenfalls* durchfliegen.'

E közlésekben 'as well', 'is', 'tože', 'ebenfalls' nem 'megelőz–ural', hanem 'követ–ural' viszonyban van 'János' szóval. Más kérdések is felmerülnek a derivációs szabályokkal kapcsolatban. Lakoff elsősorban a tagadó szerkezetek jelentés-összefüggései alapján mutatja ki, hogy az általa feltételezett szabály nem helytálló. Megjegyzendő azonban, hogy a derivációs szabályok alkalmazhatósága a mennyiségjelölőt tartalmazó közlések vonatkozásában is problematikus. A (3) és (4)-hez hasonló mondatok jelentéskülönbségének a derivációs szabályok alapján történő magyarázata ui. feltételezi, hogy a mennyiségjelölők, a tulajdonságjelzőhöz hasonlóan, a mélyszerkezet állítmányából származnak az ún. „mennyiségjelölő jelzősítés” (quantifier lowering) útján. B. H. Partee

¹⁶ A pozitív ítélet implikációja nem-melléknévi állítmány esetén is fennáll, de ott az implikált jelentés határozatlan: az ilyen implikáció bármire vonatkozhat, ami nem tartozik az állítmány fogalomkörébe: 'Pista nem dolgozik.' A tagadott melléknévi állítmány és egyéb állítmányok implikációja között tehát jelentős különbség van, és az utóbbi csak feltételesen nevezhető implikációnak.

(1970) mutatott rá, hogy ez a megoldás több nehézségbe ütközik. *Először*: csak a határozatlan alanyi NP-nek lehet mennyiségjelölő állítmánya:

'Arguments are many.'¹⁷

+ 'The arguments are many.'¹⁸

A határozott alanyú mondat mennyiségjelölője tehát nem származtatható a kernel állítmányából.^{18/b} *Másodszor*: vannak mennyiségjelölők, amelyek sem határozott, sem határozatlan alany esetén nem szerepelhetnek állítmányként, ezek: 'only', 'some', 'every', 'none'. Az is megfigyelhető, hogy a relatív mennyiségjelölők származtathatók a kernel állítmányából (a 'some' és 'any' kivételével), az abszolút mennyiségjelölők (a számnevek kivételével) nem. ('All', 'every' stb. nem lehet névszói állítmány, kivéve 'all' használatának olyan eseteit, mint 'That's all for today'.)¹⁹ *Harmadszor*: (eltekintve Partee Lakoff tételével szemben felhozott számos egyéb ellenérvétől) a (3)-ban és (4)-ben alkalmazott módszer nem alkalmazható az olyan esetekben, mint

'Few people hate many people.'²⁰

mert Lakoff mennyiségjelölő jelzősítési szabálya csak azt mondja ki, hogy főnévazonosság esetén a mennyiségjelölő jelzősíthető:

'People are few.' | \implies 'Few people work.'

Ez azonban megengedi kontradiktórikus közlések létrehozását:

'People are few.' | \implies 'People are many and few.' \implies

\implies 'many people and few people' \implies 'many and few people'

A derivációs szabályok alkalmazása tehát itt nem oldja meg a jelentéstani problémát. A jelentéstények egzakt kifejezése (annak jelölése, hogy a két főnév más-más denotátumra utal) csak a referencia azonosság vagy különbség jelölésével (indexezéssel) oldható meg, vagyis jelentéstani logikai, nem pedig szintaktikai eszközökkel. Lakoff (1970) „vizont-cáfolata” ellenére Partee álláspontja látszik meggyőzőbbnek, miszerint a mélyszerkezetre épülő szemantikai interpretatív elv nem fogadható el.²¹

¹⁷ 'Sok az érv.'

¹⁸ ua., de a határozott alany miatt grammatikailag helytelen.

^{18/b} A mennyiségjelölőt tartalmazó NP-vel kapcsolatos szabályokról a magyar nyelvben L. Dezső László (1969:72.)

¹⁹ A mennyiségjelölők felosztása relatív és abszolút alcsoportra jelentéstani osztályozás, amelytől az adott mennyiségjelölő grammatikai funkciója függ. Ez egyik figyelemre méltó esete annak, amikor grammatikai tényeket jelentéstani okok határoznak meg.

²⁰ 'Kevesen gyűlölnék sokakat.'

²¹ Lakoff (1971)-ben feladja eredeti, a standard elméletet támogató álláspontját és a fentebb ismertetett elemzését már a generatív szemantika álláspontjáról végzi. Hivatkozott cikkében (Lakoff, 1970) azokat a tételeit fogalmazza újra, amelyeket egy korábbi művében (Lakoff, 1965) körvonalazott, amikor még a Chomsky–Katz-féle elméletet fenntartás nélkül elfogadta. (1970) a szerzőnek a két álláspont közti ingadozását tükrözi:

„Since writing my dissertation (Lakoff, 1965) I have given up the belief that deep structures exist, so I would find it difficult to defend a view that semantic representation is based on such entities.” (Lakoff, 1970. 389. old.) („Disszertációm megírása óta feladtam azt a hitet, hogy a mélyszerkezet létezik, s így nehéz számomra azon nézet védelme, mely szerint a szemantikai reprezentáció ezen [a mélyszerkezeten – Sz. I.] alapszik.”) – mondja cikke elején, és ezután mégis a mélyszerkezet tételezéséből kiindulva polemizál Partee-val.

A transzformációk jelentés-kihatásait más nyelvészek is kimutatták. Kuroda, valamint Jackendoff nyomán Chomsky (1971) rámutat, hogy az egyes angol mondatok jelentését befolyásolja az olyan szók, mint 'even', 'only' mondatbeli helye.

(14) '— John — reads — books — on politics.'²² ahol 'even' vagy 'only' helyétől függ a mondat jelentése. Márpedig az elemek idő(tér)-beli elrendezése a felszíni struktúrában realizálódik. Chomsky a kérdő és tagadó transzformációk és a jelentés fentebb tárgyalt összefüggéseit is elismeri. Adalékként a fentiekhez idézek néhány általa elemzett példát.

- (15) a) 'Many arrows hit the target.'²³
 b) 'Not many arrows hit the target.'²⁴
 c) 'Many arrows didn't hit the target.'²⁵
- (16) a) 'I shall go downtown.'²⁶
 b) 'Shall I go downtown?'²⁷
- (17) a) 'John will go downtown.'²⁸
 b) 'John won't go downtown.'²⁹
- (18) a) 'Each of Mary's sons hates his brothers.'³⁰
 b) 'His brothers are hated by each of Mary's sons.'³¹
- (19) a) 'His brothers hate each of Mary's sons.'³²
 b) 'Each of Mary's sons is hated by his brothers.'³³

A transzformációs elv szerint (18 a, b) jelentésének azonosnak kellene lennie, úgyszintén (19 a, b) jelentésének. Jelentésazonosság azonban az aktív és passzív szerkezetű mondatpárok között itt sem áll fenn: a transzformáció átalakította a mondatok elemeinek sorrendjét és megváltoztatta az elemek közti viszonyt. Ennek következtében (18 b)-ben 'his' nem Mária a valamelyik fiára vonatkozik, hanem valamely előzőleg említett személyre. (19 a)-ban 'his' szintén valamilyen előzőleg említett személyre vonatkozik, (19 b)-ben viszont Mária fiaira. Ellentétben Kf tételével (mely szerint a passzív transzformáció közömbös a jelentésre) (18 a, b) nem szinonim, (19 a, b) szintén nem.

(16 a, b) jelentéskülönbsége logikai okokkal magyarázható. (16 b) nem lehet egyszerű kérdés, mert az önmagunk cselekvésével kapcsolatunk ismeretét önismeretet implicál. (Ha tudom, hogy megyek a városba, akkor ismerem a saját szándékomat, tervemet, és ez az ismeret ellentmondana a kérdésnek). (16 b) ily módon modális jelentést vett fel: a másik személy akarata, kívánsága, iránti érdeklődés jelentését. (17 b) jelentése önmagában nem dönthető el egyértelműen, csak az adott szituációra, szövegösszefüggésre vonatkozóan.³⁴

²² 'János politikai témájú könyveket olvas.'

²³ 'Sok nyíl talált célba.'

²⁴ 'Kevés nyíl talált célba.'

²⁵ 'Sok nyíl nem talált célba.'

²⁶ 'Bemegyek a városba.'

²⁷ 'Bemenjek a városba?'

²⁸ 'John bemegy a városba.'

²⁹ 'John nem akar bemenni a városba.'

³⁰ 'Mária mindenik fia gyűlöli fiútestvéreit.'

³¹ 'N testvéreit Mária minden fia gyűlöli.'

³² 'N testvérei gyűlölik Mária mindenik fiát.'

³³ 'Mária fiai gyűlölik egymást.'

(16a), és (16b) és úgyszintén (17a) és (17b) jelentéskülönbsége 'shall', 'will' jelentésével függ össze. Vö. a német 'sollen', 'wollen' igékkel.

³⁴ 'KF szóban elismeri ugyan, hogy „... a limited theory of selection by socio-physical setting can be constructed.” (KF, 1965. 489. old.) „... a társadalmi-fizikai környezet, mint jelentésbefolyásoló tényező szűken értelmezett elmélete kidolgozható.” Valójában azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a közlés értelmezéséhez nyelven kívüli (kognitív) tények is figyelembe vehetők.

Katz legújabb művében (Katz, 1972) válaszol azon bírálatok egy részére, amelyek a fentebb idézett példákhoz hasonló számos nyelvi tény figyelmen kívül hagyását rótták fel neki. Reflexiói tanúsága szerint a hangsúly és ezzel kapcsolatban a fókusz, a téma-réma és a jelentés összefüggéseit továbbra sem fogadja el. E jelenségeket a retorika és a stílus jelenségcsoportjába sorolja, amely jelenségcsoportot egyértelműen a felszíni szerkezet tartományába utal. Az egyetlen engedmény, amelyet a közlés fonetikai megvalósítása és jelentéstartalma közt esetenként megfigyelhető összefüggésre való tekintettel tesz, az, hogy egy új értelmező elv bevezetését javasolja:

„... there needs to be a new interpretive component in grammars, one that assigns a rhetorical interpretation to a sentence that marks the sentence's range of stylistic potentialities on the basis of principles that explain the grammatical structures on which stylistic canons rest.

This component will operate primarily on surface structure representations... This component will assign a rhetorical interpretation that marks such properties and relations as Topic, Comment, and presumptive belief.”³⁵

(Katz, 1972: 433. old.) (Az én kiemelésem – Sz. I.)

A transzformációk (beleértve a passzív transzformációt is!) jelentésbefolyásoló szerepével, ill. egyes formánsoknak (a mennyiségjelölőknek és olyan szónak, mint 'only', 'even' stb.) a terminális sorban elfoglalt helye és az adott felszíni szerkezet jelentése közti összefüggéssel kapcsolatban Katz elismeri, hogy:

„We will have to admit that certain transformations contribute to the semantic representation of sentences.”³⁶

(Katz, 1972. 441. old. Vö. még uo. 439–440.)

Figyelemre méltó változás ez az előző évek merev formalizmusával szemben, de Katz még mindig figyelmen kívül hagy számos nyelvi tény, amelyekkel pedig egy átfogó jelentésselméletnek foglalkoznia kell. Ezek közé tartoznak az állandósult szerkezetek, amelyeknek Katz fogalmi apparátusával való elemzésére egy másik dolgozatban teszünk kísérletet.

BIBLIOGRÁFIA

- Chomsky, N. (1957): Syntactic Structures. Mouton, The Hague (1971): Deep structure, surface structure and semantic interpretation in Semantics. Eds D. D. Steinberg–L. A. Jakobovits. Cambridge
- Katz, J. J. (1972): Semantic Theory. New York, London
- Katz, J. J.–Fodor, J. A. (1963): The Structure of a Semantic Theory. Megjelent Katz, J. J.–Fodor, J. A. (1964): The structure of Language. (Englewood Cliffs.) című művében.
- Katz, J. J.–Postal, P. M. (1964): An Integrated Theory of Linguistic Descriptions. M.J.T. Press, Cambridge

³⁵ „... a grammatikába egy olyan interpretatív komponenst kell bevezetni, amely a mondat retorikai értelmezését végzi; ezen értelmezés jelöli a mondat potenciális stilisztikai változatait azon elvek alapján, amelyek leírják a stilisztikai szabályok alapjául szolgáló grammatikai szerkezeteket.

E komponens elsődlegesen a felszíni szerkezet fonetikai reprezentációján alapuló műveleteket tartalmazza. E komponens végzi a közlés retorikai interpretációját, amely olyan ismérvek és vonatkozások leírását foglalja magában, mint a topic, a comment, a feltételezett hiedelmek (=előfeltételezettség).”

³⁶ „El kell ismernünk, hogy bizonyos transzformációk kihatnak a mondat jelentéstanai megvalósítására.”

- Kiefer Ferenc (1966): A jelentésemélet formalizálásáról. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, IV. Szerk. Telegdi Zsigmond
- Lakoff, G. (1965): On the Nature of Syntactic Irregularity. Indiana University Dissertation. Megjelent Lakoff (1970): Irregularity in Syntax-ben. (Holt, Rinehart and Winston)
- Lakoff, G. (1970): Repartee, or a reply to Negation, Conjunction and Quantifiers. in Foundations of Language, No 3. (1971): On Generative Semantics. in Semantics. Eds D. D. Steinberg—L. A. Jakobovits. Cambridge
- Леонтьев, А. А. (1968): Психолингвистическая значимость трансформационной модели. В сб-ое Психология грамматики. Москва
- Partee, B. H. (1970): Negation, Conjunction, and Quantifiers. in Foundations of Language, No 2
- Reichling, A. (1961): Principles and Methods of Syntax (Cryptanalytical Formalism). in Lingua 10, Amsterdam
- Szabó István (1974): A szemantika generatív agy interpretatív jellegének kérdéséhez. Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, XII. Szerk. dr. Köves József.

On the Relationship between Meaning and Transformations

BY SÁNDOR RÁK AND DR. ISTVÁN SZABÓ

This paper discusses the controversial question of whether optional transformations are meaning preserving or not. The reason for our bringing up this problem is that some transformationists, Katz, Jackendoff, and several of their followers, still maintain that transformations do not affect meaning. They cling to their position adopted nearly 2 decades ago despite the fact that a large amount of linguistic material has been adduced and analysed by various linguists (some of whom are referred to in this paper) as counterexamples and cogent counterarguments against the „orthodox” transformational theory. Taking the same stand as Lakoff does on the question of meaning and transformations the authors supply some additional linguistic data where transformations do change the meaning of the original kernel. This is the case, e.g., when structures containing quantifiers undergo passivisation. However, we accept Lakoff's treatment of global derivational constraint only with a certain qualification: the „precedence – domination” theory suggested by Lakoff to account for the difference in meaning between active and corresponding passive structures containing quantifiers does not hold true for a number of lexical items. An attempt is made in the article to classify negations according to their logical content, i. e., according to the presupposition they express. It is also shown (after B. H. Partee) that the derivation of quantifiers from deep propositions runs into difficulty (such a derivation is presupposed by the „precedence – dominance” theory), for it leads to the construction of contradictory sentences. The readers of this article are supposed to be familiar with the basic tenets of transformational generative theory of grammar; but the material analysed here may also be of interest for those who favour a purely practical approach to linguistic problems.

О ВЗАИМООТНОШЕНИИ МЕЖДУ ЗНАЧЕНИЕМ И ТРАНСФОРМАЦИЕЙ

Шандор Рак — д-р Иштван Сабо

Настоящая статья посвящена спорному вопросу о том, сохраняют ли необязательные трансформации значение данного предложения. Авторы статьи считают эту проблему злободневной ввиду того, что некоторые лингвисты /Дж. Кац и его последователи/ и в настоящее время придерживаются мнения, что необязательная трансформация не вносит никакого добавочного значения в предложение. Настаивают они на этой точке зрения, несмотря на то, что уже накоплено большое количество языковых фактов, противоречащих положениям первоначальной трансформационной теории.

Анализируя языковые факты, на которые обратил внимание и Лейкофф, авторы статьи приводят дополнительные примеры, где трансформация несомненно изменяет

значение ядерного предложения. Такое изменение значения имеет место, когда трансформация производится над предложением, содержащим лексему с количественным значением /"много", "мало" и т. п./.

Однако положение Лейкоффа о глобальном деривационном ограничителе мы принимаем с некоторым огорчением. Лейкофф ввел это понятие для объяснения разницы в значении между действительными и соответствующими страдательными конструкциями, содержащими лексемы с количественным значением. Однако объяснение Лейкоффа неприменимо ко многим конструкциям. Кроме того, как указывает Б. Х. Парти, деривация количественных слов из ядерных конструкций приводит к новым затруднениям.

Авторы статьи попытались также провести анализ отрицательных конструкций по их логическому содержанию.

Данная статья рассчитана прежде всего на лиц, знакомых с основными теоретическими положениями порождающей трансформационной грамматики, но языковой материал, проанализированный в статье, может вызвать интерес и у студентов - филологов и учителей -- практиков.